

1981
3 — 50 LİRA

TARİH

E EDEBİYAT MECMUASI

Osmanlı Saray Hayatında Kadınlar

Yazan: Balıkhane nazırı Ali Rıza Bey

V

Saray Âdetleri

Herkesin önünde esnemek, gerinmek, hele çıplak ayakla gezmek saraylılarca pek ayıp sayılır. El ve ayak tırnaklarını haftada bir defa mutlaka, تنها bir yerde kesmek lâzımdır. Tırnak kesme günü perşembe veya cuma günüdür. Her sabah abdest alırken, önce sabunlu tülbentle yüzü gözü silmek usulendir. Bu baş tülbendine «destimal» derler.

Abdest için biri yüz, öteki ayaklara mahsus olmak üzere iki havlu kullanılır. Yemek havlusu da ayrıdır. Bu havlular her hafta yıkanır. El mendilleri sık sık değiştirilir. Her hafta hamama girmek usulendir. Elbiseleri buruşuk, söküük, intizamsız, perişan bir halde giymek, pis gezmek, gürültülü aksırmak, herkesin önünde sümkürmek pek ayıptır.

Bir kalfanın, bir odaya girdiğinde selâm yerine geçmek üzere «destur» demesi lâzımdır. Konuşurken söze

başlıyacak oldukça, müsaade istemek, yerine geçmek üzere «desturun» demek icap eder. Sarayın usul ve adetlerine aykırı olan herşey, Saray kadınlarınca kötüdür. Hele yaşlı kalfalar bu hususta hiç bir mazeret kabul etmezler.

Saraylılarca yağ kandilinin adı «pesos»tur. Zeytinyağına da pesos derler. Kâseye «üsküre» derler. Daha pek çok şeye kendilerince isim takmışlardır.

Saray kadınları şaşılacak bir şey duyduklarında önce bir haykırırlar, çığlıklar koparırlar. Sonra sağ kollarını havaya kaldırıp, baş parmağı büküp, ikinci ve üçüncü parmakları şaklatmak suretiyle bir ses çıkarırlar ki bu, şaşma alâmetidir.

Mektup ve tezkerenin adı onlarca «cevap»tır. «Fılan adama cevap yazdım» derler. Cevap olarak gelen kâğıda da «karşılık» adını verirler. Valide sultan veya öbür devletliler, yeni hanedan azası tarafından iltimas

için memurlardan birine yazılan kâğıdın adı da onlarca «hükümname» dir.

Yazın, sabah namazından sonra Saray halkı, toptan, uykuya yatar. Buna «beylik uyku» tabir edilir.

SARAY İÇİNDE DOLAŞMA

Devletlilerden biri, saray içinde diğer devletlilerden birinin yanına gidecek olsa, önünde bir kalfa yürüyerek teşrifatçılık eder. Yollarda karşılaşılan kalfalar, direklerin arasına veya kapı arkalarına gizlenirler, şayet devletlinin geçtiğini görmemiş olan olursa, önünde giden kalfa 'hişt' diye haber verir. Eğer devletlilerden biri saray içinde tebdili kılık biraz gezmek isterse, başına bir namaz bezi örter, böyle çıkar, gezer. Bu durumda, kendisi tebdil geziyor sayıldığından, kimsenin çekilmesine, saklanmasına lüzum kalmaz.

Kalfalar vazifelerini nöbet usulu ile görürler. Bu vazifeler aş nöbetçiliği, kapı nöbetçiliği, orta nöbetçiliği, Hünkâr sofrası nöbetçiliği, çamaşır nöbetçiliği gibi şeylerdir. Yemeğe ait bütün hizmetler, aş nöbetçiliğine, aş kapısını vurup, nöbetçi harem ağasını çağırarak kapı nöbetçisine, ortalığı silip süpürmek orta nöbetçisine aittir. Çamaşırlar pazartesi ve perşembe yıkanır.

BAYRAM GÜNLERİNDE PADİŞAH HUZURUNDA

Saray Ustası, bütün civarın âmiridir. Yeni Saray içinde vazife görür. Bir de Haremi Hümayun teşrifat nazıdır. Bu sebeple bayramlarda, doğum günlerinde, sünnetlerde ve düğünlerde padişahın oturduğu saraya gelir. Saray içinde elinde gümüş asa olduğu halde dolaşır. Bu gibi resmi günlerde evli sultanlar, eski sultanların kadın efendileri ve ikballeri, vekiller, vezirler, müşirler,

devlet büyükleri saraya davetli bulduklarından saray ustası davetliler arasında saray teşrifatını, usul ve adetleri bilmeyenlere kendisi ve yanındakiler vasıtası ile bilgi verir. Devletlilere, padişahın huzuruna çıktıklarında nasıl çıkılacağını ve nasıl ayak öpüleceğini anlatır. Padişaha karşı örtünmek yoktur. Padişahla konuşurken yalnız kendilerine sorulan suallere cevap vermek gerektiğini, kendini beyendirmek için fikir beyanına kalkışmanın terbiyeye uygun düşmediğini aklına sokar. Padişah başını çevirince konuşmanın sona erdiğini anlaması gerektiğini öğretir. O işaert üzerine, derhal ayak öpüp, huzurdan geri geri gidecek çıkacaktır.

Şehzadeler ve sultanlarla görüşmede de riayet edilmesi gereken usulleri, Saray teşrifatı kaidelerinin neler olduğunu ziyaretçilere saray ustası öğretir. Bu arada «Sizi rahatsız etmiyeyim» dedikten sonra yine huzurda kalmanın ayıp olduğunu söyler.

Saray ustasının maiyetinde teşrifatçı kalfalar vardır. Bunlar, derecelerine göre üçer, dörder örgülü uzun saç takarlar. Resmi günlerde, sonraları Saray ustasına beş kâtip kalfa vekâlet eder olmuştur.

Bu resmî günlerde, mevcut misafirler, sarayda bulunan sultan, şehzade ve kadınefendilerin dairelerinde oturduklarından, misafirlere ikramda bulunmak, yedirmek içirmek de o daire haslarına ve halkına aittir. Böyle günlerde saray halkının son derece dikkat ettikleri cihet, davetli bulunan misafirlere herhangi bir saygısızlıkta bulunulmasına meydan vermemektir.

SARAYDA YEMEĞE DAİR USUL VE ADETLER

Devletlilerin, yani hanedan azalarının yemeğe dair hizmetlerine bak-

mak, çeşneci ve kilerci kalfaların vazifesidir. Devletlilere mahsus ekmeğin üzerinde kıl veya toz bulunursa onları gidermek, sofrayı tanzim etmek, kilerci kalfalar tarafından hazırlanan salata ve meyve gibi yiyecekleri yerli yerine koymak, çeşneci kalfaların işidir. Yemeğin başlamasından bitişine kadar çeşneci kalfalar divan durmak suretiyle devletlilere yemek yedirirler. Sarayın kuşluk yemeği sabah erken, akşam yemeği ikindi namazından sonra çıkar. Bu Osman Gazi zamanından kalma bir âdettir. Osman Gazi ikindi namazından sonra, dairesinde ne kadar adam varsa hepsi birlikte olarak yemek yemiş. Sonra ikinci Murat, on kişinin bir sofrada yemek yemek âdetini getirmiştir.

Sarayda kalfalar eskiden beri hasır üzerinde ve meşin sofralarda yemek yerlermiş. Sonradan İkinci Mahmut zamanında açılır, kapanır iskemleler üzerinde bakır siniler konulmak suretiyle sofralar kurulup minder üzerinde yemek yenilmesine geçilmiştir.

Devletlilere mahsus tablalar siyah çuhadan, kalfalara mahsus tablalar siyah astandan, yalnız padişaha mahsus tablalar al çuhadan büzme denilen örtüye sarılı olarak gelir. Tablalar harem ağalarının öncülüğünde aş kapısından tablakârların başında içeriye getirirler. Muayyen yerlere konur. Sonra aş nöbetçisi olan kalfalar, ikişer ikişer tutup yemek odalarına getirirler. Her devletlinin yemeği, biri perhiz yemeği olmak üzere ikişer tabladır. Kalfaların tablalarına «beylik yemek» denir. Saray sofralarına herkes için «Fodla» denilen ekmeğe konur. Davetliler için saray francalası, susamsız simit, kaba ekmeğe tabir ettikleri yumru has çörek konur.

Eskiden, Yeni Sarayda iki fırın

vardı. Bunlardan birine has fırın, ötekine harici fırın derlerdi. Fodlalar, harici fırında pişirilir. İkinci Mahmut devrinde has fırına her ay bin, harici fırına da sekiz bin kile buğday verilirdi. Bu has fırında bir peynirli pide pişirilir ki, nefaseti ile meşhurdur.

Sarayın eski kalfaları, Saray âdetlerinin korunmasına taassup derecesinde bağlı idiler. Âdet dışında bir şey yapılması halinde âdetâ köpürürlerdi. Beşinci Murat'ın tahta çıkışı sırasında fodlanın tayın ekmeğine çevrilmesi yüzünden bir vak'a çıkmıştı. Bu vakayı o zaman Mabeyn Başkâtipliğinde bulunan Sadullah Beyden —sonra Viyana elçisi iken ölen Sadullah Paşa— nakledeyerek Mehmet Galip Bey'in: «Sadullah Paşa, yahut Mezarda Nida» adlı eserinde yazılı olduğu gibi buraya alıyorum:

BİTTİ Mİ ÂLİ OSMAN?

Mabeyn Müşirliğinde bulunan Damat Nuri Paşa, gayet şımarık bir zat idi. Her işe karıştırdı. Anlayışı da noksan olduğundan, ıslahat namına ne yaparsa, yolsuz ve münasebetsiz düşerdi. Bir gün yanıma gelip, eskiden beri Saray hademesine ve içerdeki kalfalara dağıtılan fodlaların, tayın ekmeğine çevireceğini söyledi. Ben de cevap olarak fodlanın ekmeğe çevrilmesinin bu aralık yersiz bir icraat olacağını, sıra ona gelinceye kadar yapılacak bir sürtü lüzumlu iş olduğunu, ıslahat yapmak istiyorsa, daha ciddi işlere girişmesi gerektiğini kendisine söyledimse de, dinletemedim.

Ertesi gün ekmeğe dağılmış, Harem dairesinde, İkinci Mahmut Devrinden kalma yatalak bir kalfa varmış. Bu kadıncağızın bütün zevki, kendisine mahsus olan bir kaç fodlalık sepeti karşısına getirip, gözü-

Mabeyin Müşiri Damat Nuri Paşa

nün önünde acemilere dağıtmak imiş. O sabah fodlanın yerine tayin ekmeği geldiğini görünce kalfa sormuş, soruşturmuş, değişme olduğunu öğrenmiş. Yetmiş seneden beri alıştığı bir hâlin böylece ortadan kalkmasına üzülmüş: «Bitti mi Âli Osman» diyip bayılmış.

Etrafına toplananlar bir taraftan kalfayı ayıltmaya çalışırken bir taraftan da bu kalfayı çok seven ve kendisine saygı besleyen valide sultana haber vermişler. Valide Sultan koşa koşa kalfanın odasına gelmiş. Baygınlığın sebebini ve o sırada ağzından çıkan sözü öğrenmiş.

Ben, ertesi sabah saat üç mü idi, ne idi bilmiyorum, odamda otuyordum. Acı bir kadın sesi işittim. Fırlayıp sofaya çıktım. Meğer valide sultan merdivenin üst başında duruyor: «Nerede o Nuri Paşa denilen herif!» diye bağırıyormuş.

Bir dakika sonra Nuri Paşa geldi.

Huzurunda el pençe divan durdu. Valide Sultan açtı ağızını, yumdu gözünü; bir demediğini bırakmadı. Ben o aralık odama çekildim. On dakika sonra Nuri Paşa geldi. Ama bed beniz kireç kesilmişti. Bir gün önce kendisine söylediklerime kulak asmadığına pişman olduğunu söyledikten sonra tayin ekmeğinin kaldırılarak yerine fodla dağıtılmasını gerekenlere tembih etti.

İşte bu vakadan da anlaşılacağı gibi, Saray eskilerince yürümekte olan âdetlerin değiştirilmesi kolay kabul edilir bir şey değildi.

SOFRALAR VE YEMEKLER

Akşam yemeği, ikindi namazından sonra yenir. Geceleri biraz acıkıldığından, genel olarak yatsılık adı verilen gece kahvaltısı hazırlanır. Bu vazife kilerci kalfalara aittir. Bir de dışarıdan gelen yemeklerden başka, kilerci kalfalar tarafından Çerkez tavuğu, haseki pilavı, ekmeğin paparası, enderun yumurtası gibi isimlerle birtakım yemekler hazırlanır.

Sultan Aziz nefis yemeklere meraklı olduğundan, kadın ahçılarından hususi yemekler beklerdi. Yemek pişirmekte ihtisası olan Arap cariyelelerinden buldurup, Saraya aldılar. Bu zenci kadınlar tarafından ayrıca bir tabla yemek hazırlanır oldu. Emir dolması denilen sadeyağlı et dolması, zeytinyağlı patlıcan ve biber dolmaları, sebzenin çeşitleri bu kadınlar tarafından pek nefis olarak pişirilirdi. Hatta şimdi lokantalarda «hünkâr beğendi» adıyla anılan yemek, bu siyah kadınlardan birinin pişirdiği yemektir ki, Sultan aziz'in pek hoşuna gittiği için, o vakit çeşneci kalfalar aralarında bu yemekten, Hünkâr Beğendi, diye bahsettiklerinden adı öyle kalmıştır.

Bizim dolma dediğimiz yemeğe, Sarayca «Sarma» denirdi.

HOŞAF NÖBETİ

Yaz olsun, kış olsun, her yemeğin sonunda hoşaf içmek âdettir. Hoşaf sofraya bakır maşrapa ile gelir ve yine eskilik sırasına göre içilir. Önce en eski kalfa maşrapanın kulpundan tutar, içer, kalkar. Sonra, ikinci, üçüncü olanlar içerler. Hoşaf içmek için herkes nöbet bekler, içtikten sonra kalkar. Hoşaf içmeden sofradan kalkmak, usule aykırıdır.

Üçüncü Selim'in Dördüncü Kadını Refet Kadınefendi, 1870 tarihine kadar hayatta idi. Yaşı doksanı geçmişti. Yalısı, Beşiktaş'ta Hayrettin iskelesindeydi. Yaşına hürmeten kendisini ziyarete giden eski kalfalarla Saraya ait eski âdetleri görüşürken daima «hoşaf nöbeti duruyor mu?» diye sorarmış. «Duruyor» dedikleri zaman pek memnun olurmuş. Çünkü onun inancına göre, ancak kıyamet yaklaşınca Sarayda hoşaf nöbeti kalkacaktı.

Bu kadınefendinin kendisinden dinleyerek nakledenlerin anlattıklarına göre, Sultan Selim, bu hanımı çok severmiş. Bir aralık şiddetli bir hastalığa tutulmuş. Padişah, hastayı bizzat görüp hatırını sormak için hastanın odasına girmek istemiş. Kıskaç ortakları, hastalığın bulaşıcı olduğunu söyleyerek, kadının yanına bırakmamışlar.

Padişah, kapının aralığından bir ayağını odanın içine atmış, kapının iki tarafını iki eliyle tutmuş olduğu halde, kadıncağızın çarşafı çevrilmekte olduğunu görünce, çok üzülmüş ve hemen orada şu güfteyi söylemiş:

*Nedir keyifsizliğin söyle bileyim
Sana Hak'tan canım sağlık dileyim
Sana kabil olsa ömrüm vereyim
Nedir keyifsizliğin söyle bileyim*

Bu güfte, o vakit Hafız Abdullah Efendi tarafından hüzzam makamın-

da bestelenmiştir. Güftenin alt tarafı Haşim Beyin Mecmuasında yazılıdır.

Kilerci ve çeşneci kadınlar davetlilerden kalan yemeklerden faydalanırlarsa da, genel olarak «Beylik sofraya» giderler. Yemeğe giderken herkes kaşığı, havlusunu, sabununu beraber götürür. Sofraya eskilik sırasıyla oturulur. En eski kalfa başlamadan yemeğe kimse el süremez. Bu eskiye «sofra eskisi» denir ki, yemek usullerini yenilere öğretsin diye bu, İkinci Murat tarafından konmuştur.

Sofrada, çorba ve sair sulu şeyler içilirken, dilini içeri çekerek ses çıkarmak, yemek yerken ağzını şapırdatmak, dişleri karıştırmak, elini sofraya silmek, ekme kırıntılarını etrafa saçmak, hırsla yemek, saraylılarca ayıp sayılır.

SARAY YEMEKLERİNDEN FAYDALANANLAR

Abdülmecit devrinde Saray tablakârları akşamları Tophane, Salıpazarı, Kabataş caddelerinde öbek öbek tablalarını koyup sofralardan arta kalan yemekleri, hele et, tatlı, börek gibi yemekleri satarlardı. Gelip geçenlerin çoğu, bunları satın alırlardı. Bilhassa Beşiktaş civarında oturanların çoğu saray aşçı ve tablakârları ve diğer alâkalılarla anlaşma yapıp, hergün evlerine yemek getirtir, böylece yemek pişirmek zahmetinden kurtulurdu. Bu hal Abdülaziz devrinde de kısmen devam etmiştir.

Biz, bahar mevsiminde bir cuma günü birkaç ahbap Kâğıthane'ye gitmiştik. O yıllarda padişah da, Saadâbat kasrına naklelerdi. Arkadaşlardan açığöz biri, Matbahı Âmire'ye gidip, dolmuş ve kızarmış bütün bir kuzuyu, hiç el sürülmemiş bir halde ucuz bir fiatla aşçılardan

satın alıp getirdi. İmrahor köşkünün karşısındaki çayırda, güzel güzel afiyetle yemiştik.

Her yıl muharrem'in onuncu günü, Sarayda bol bol aşure pişirilirdi. Hele kuşhanede pişirilen süzme ve miski adı verilen aşurenin lezzeti pek meşhurdu. Saksonya testileri içinde zamanın devlet adamlarına ve kibarlarına hatırlı bir takım Sa-

ray mensuplarına gönderilir, halkımızın büyük bir kısmı bu aşure dağıtımından faydalanırdı.

Saraya buz tayınları vermeye, İkinci Selim devrinde başlanmıştır. Buz kayıkları, hergün Keşiş dağından (Uludağ) indirilen buzları Saraya taşırlarmış. Devletlilerin her birinin, günde ikişer yüz okka buz tayınları varmış.

Atatürk diyor ki:

26 Mays 1919'da kendisini ziyarete gelen Havza ileri gelenlerine:

«Hiç bir zaman ümitsiz olmayacağız, çalışacağız, memleketi kurtaracağız. Bizi öldürmek değil, canlı canlı mezara atmak istiyorlar. Şimdi çukurun kenarındayız. Son bir cüret belki bizi kurtarabilir. Zaten başka türlü de geri dönmek imkânı yoktur...»

«Gözlerimizi kapayıp tek başımıza yaşadığımızı farzedemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp cihanla alâkasız yaşayamayız. Bilâkis ilerleyen, yenilikçi bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Medeniyete girmek isteyip de garba dönmemiş millet hangisidir?»